

přístupy, ale plní i funkce regionálního kulturního a komunitního centra. Stejně jako Francie i Belgie a Holandsko pracují na úpravách legislativy tak, aby zahrнула potřeby nezávislých umělců, tedy i tanečníků. Jsou přijímána opatření ke zmírnění následků pracovních úrazů, předčasného ukončení kariéry (různé spořicí a pojišťovací programy, rekvalifikační fondy, podpora profesních nadací apod.). Je rozvíjen koncept celoživotního vzdělávání.

Z hlediska financování byly nastaveny možnosti vícezdrojového financování, stejně jako příležitosti pro soukromé podnikatelské aktivity (školy, venues apod.) Např. Arts Council England buduje síť, která rozděluje finance v 11 regionech Velké Británie a Severního Irsku, když centrální zdroj je napojen na výdělek loterie i státní rozpočet.

Vývoj je v Evropě různě diferencovaný. Dá se říci, že nejlepší podmínky nabízejí státy západní a severní Evropy a k nejzaostalejším patří jižní státy a bývalé postsovětské satelity.

Absence jazykové bariéry umožnila po roce 1989 v oblasti baletu výraznou migraci pracovních sil. Jak už bylo zmíněno, příchod tanečníků ze zemí bývalého Sovětského svazu se podílel na zlepšení kvality především menších souborů. Mnozí zaujali v České republice přední sólistická místa (např. první sólista Národního divadla v Praze Alexander Katsapov). Na druhou stranu řada špičkových českých tanečníků odešla do zahraničí, a to i do souborů světového renomé (první sólistka Anglického národního baletu Daria Klimentová, první sólisté Hamburského baletu Jiří a Otto Bubeníčkovi a řada dalších).

Závěr 3.4.7.

Ve sledovaném období 1989–2002 zůstala sice zachována síť baletních souborů v rámci vícesouborových divadel v Čechách a na Moravě, ale u většiny těles došlo k snížení počtu tanečníků. Zaniklou možnost odchodu do důchodu za výsluhu let nenahradil žádný nový sociální model zohledňující specifikum taneční profese. Naopak – ekonomické a sociální postavení tanečníků všech žánrů a zaměření zůstalo kritické. V oblasti současného tance nefungovala víceletá podpora projektů, která by garantovala možnost kontinuální tvorby. Projekty vznikaly ve velmi složitých podmínkách, svépomocí; autoři nevyužívali ani ochrany autorského zákona. Rozvíjela se pedagogická činnost provozovaná jako volná živnost; zákon umožnil učit každému, kdo splnil formální, nikoli odborné požadavky. Nástup nových forem pohybového – nonverbálního divadla vytlačil zájem o tradiční, tzv. bílou pantomimu. Zanikly profesionální soubory lidového tance. Folklor a lidové umění začaly být považovány za součást cestovního ruchu. Pro celou oblast, tedy klasický, současný, lidový tanec a oblast nonverbálního divadla, platil minimální zájem plošných médií. Fungování odborných periodik probíhalo v nestandardních podmínkách, takže prakticky nebylo možné ani vychovat nové kritiky a teoretiky. Základní pojmy a terminologie oboru zůstává většinové společnosti neznámá. Aktivity oboru byly až na vzácné výjimky soustředěny převážně v Praze.

TRANSFORMACE KNIŽNÍHO TRHU 3.5. A LITERATURY PO LISTOPADU 1989

Miroslav Balaščík, Jaroslav Císař

Úvod 3.5.1.

Současné podmínky k literární tvorbě i podoba knižního trhu u nás, včetně struktury sektoru vydávání knih, byla kompletně nově vytvořena po listopadu 1989. Naše národní literatura přestala být rozdělena na tři proudy, tj. literaturu oficiální, disidentskou a emigrantskou, ale navzdory tematické, žánrové i tvůrčí pestrosti vytvořila jeden celek. Ztratila svou bývalou roli oficiálního komunikačního kanálu stranických ideových východisek, ale i funkci „morálního hlasu“, kritizujícího otevřeně či zastřeně společenskou situaci. Stala se, jako ve většině demokratických zemí, na straně jedné i pouhým bulvárním zbožím, a na zcela opačném pólu pak vysokou uměleckou metou bez jakýchkoli mimouměleckých aspirací. Mezitím samozřejmě existuje škála různých odstínů.

Sektor knižního trhu, tj. oblast vydávání, distribuce a prodeje knih, se stal u nás jednou z prvních oblastí kultury, která byla kompletně odstátněna a zprivatizována. A tak transformována do změněných společensko-politických a ekonomických podmínek. Na transformaci této kulturní oblasti nemělo žádný vliv rozdělení bývalého Československa na dva samostatné státy, protože právě oblast kultury byla podle federativního uspořádání států striktně oddělena na národní celky, zosobněné centrálními institucemi v podobě Ministerstev kultury ČR a SR.

3.5.2. Výchozí stav a popis sektoru

Proměna politického klimatu v zemi měla příznivý dopad na rozmach nakladatelského podnikání, distribuci a prodej knih, které bylo zlikvidováno zákonem z roku 1949 o zákazu soukromého vydávání a prodeje knih. K tomuto vývoji došlo navzdory obavám – především z levicového politického spektra – že totální privatizace povede k ohrožení produkce knih v zemi. Vývoj sice vykázal některá rizika, a to především z hlediska tematického pokrytí některých oblastí, uměleckých směrů a žánrů a představování zahraničních kulturních oblastí s nepočteným etnikem nebo z hlediska efektivní distribuce knižní produkce. Ale nutné korekce při systémovém řešení podpory ze strany státních institucí nevyžadovaly fatální řešení ani finanční dotace. Z východisek pravicové politiky zpočátku vyplývala i absolutní opatrnost v dotování aktivit v knižní kultuře, včetně podpory vydávání umělecké literatury a překladů z méně frekventovaných jazyků.

Produkce knih Do listopadu 1989 fungovalo v tehdejší ČSSR přibližně 50 státních nakladatelských subjektů různých zřizovatelů (ministerstva, společenské organizace) se stanoveným edičním profilem, nad kterými stát uplatňoval dozor několikerým způsobem:

- stanovením rozpočtu;
- přidělem papíru;
- cenzurou (schvalování edičních plánů a kontrola připravených textů až do stadia předání do tiskárny, v některých případech i za touto hranicí);
- dosazováním prověřených kádrů na vedoucí místa apod.

V roce 1989, ještě před sametovou revolucí, se však podařilo najít mezery v platné legislativě (např. vznik brněnského nakladatelství Atlantis na družstevním základě). Česká republika se díky vývoji po roce 1989 zařadila mezi významné producenty knih – roční produkce představuje zhruba čtyřnásobek vydaných titulů knih za rok oproti celkové knižní produkci Československa před listopadem 1989. V přepočtu na počet obyvatel se ČR dostala na jedno z předních míst na světě. Nic to samozřejmě nevyovídá o kvalitě literatury. Postavení Česka neumenšuje ani skutečnost, že se na pulty knihkupeckých obchodů dostane reálně odhadem pouze polovina z tohoto počtu vydaných titulů; druhou polovinu tvoří především mimotržní, tzv. šedá literatura (publikace státních orgánů, statistiky a metodické příručky, výstavní katalogy aj.). Znamená to téměř 50, resp. 25 nově vydaných knih denně, včetně víkendů a svátků. Počet vydávaných knih (pouze s malými odchylkami) kontinuálně roste již od začátku 90. let minulého století.

Počet vydaných titulů v ČR v letech 1999–2002

1999	12 551
2000	11 965
2001	14 321
2002	14 278

Zdroj: Národní knihovna ČR

Registrovaní nakladatelé Největší nárůst registrovaných nakladatelských subjektů nastal zejména v první polovině 90. let; zhruba po roce 1995 došlo k jistému útlumu a přeskupování nakladatelského sektoru. Trh byl v zásadě nasycen, začalo snižování průměrných nákladů, a tím se i zvýšila opatrnost nakladatelů. Platební morálka mezi jednotlivými prvky knižního trhu nakladatel – distributor – knihkupec se dostávala do prvních výraznějších krizových momentů. Také veřejné knihovny byly v akvizici nové literatury opatrnější i vlivem toho, že se dostaly pod nové zřizovatele (obce a později kraje). Odhadem minimálně polovina registrovaných vydavatelských subjektů svoji nakladatelskou činnost aktivně neprovozovala a jsou pouze v souladu s mezinárodní metodikou registrací, ale ze soupisů nakladatelů se nevymazávají. Národní agentura ISBN se sídlem v Praze v Národní knihovně ČR, která naše vydavatele

oficiálně registruje, rovněž eviduje neregistrované vydavatele, tj. subjekty, kterým bylo jednorázově přiděleno číslo ISBN (International Standard Book Number) pro potřebu jednorázového edičního počínu.

Počet registrovaných nakladatelů v ČR za roky 1999–2002

1999	2 745
2000	2 898
2001	3 136
2002	3 267

Zdroj: Národní agentura ISBN

Nejsou k dispozici přesné údaje o výši nákladů jednotlivých titulů, nelze proto objektivně odhadovat, jaký skutečný podíl v celkovém objemu produkce připadá na vůdčí vydavatelské firmy a jaký zbývá na ty menší a malé, které tvoří většinu. Představovalo to problém pro žádosti na státní orgány o poskytnutí grantů na vydávání tzv. neprofitní či neziskové literatury nebo projekty v knižní sféře. Stav de facto přetrvává od roku 1990. Průzkum Ústavu pro českou literaturu AV ČR dospěl ke zjištění, že průměrný náklad knih v ČR byl 3334 výtisků; běžný průměrný náklad české prózy činí zhruba 1500–2000 výtisků, poezie 500–800 výtisků. Podle specifčnosti a atraktivnosti tematiky, její aktuálnosti či věhlasu autora však samozřejmě existují výchylky ve výši nákladu oběma směry. Během let pokračoval proces koncentrace mezi vydavateli knih. Rozhodující podíl české knižní produkce zajišťoval následně omezený počet vydavatelů.

Po roce 2000 největších 7 nakladatelů dokáže vydat přes 200 titulů ročně, dalších 13 z 20 největších producentů vydává přes 100 titulů ročně. Toto kritérium má jen částečnou vypovídací hodnotu. Umožňuje učinit si orientační představu o obratu zmiňovaných firem. Nevypovídá nic o kvalitě a redakční náročnosti připravovaných knih. Bohužel se z přehledů nedají vyčíst cenné ukazatele, jakými jsou např. celkový náklad knižní produkce nebo zisk uvedených firem, které by umožňovaly objektivnější kvantitativní posouzení skutečného postavení na českém knižním trhu.

Údaje z let kolem roku 2000 zřetelně potvrzovaly setrvalý stav o tom, kdo u nás patřil k největším producentům knih (např. *BB art, Praha, Moravská Bastei – MOBA, Brno, Grada Publishing, Praha, Euromedia Group – Knižní klub, Praha, Václav Svojtka & Co, Praha* atd.). V rámci tzv. „vysoké literatury“ se vyprofilovala především nakladatelství *Argo, Atlantis, Dokořán, Host, Paseka, Petrov, Torst, Triáda* a další.

V případě knižního sektoru se jedná o specifické odvětví hospodářství s velkou nehomogenitou svých jednotlivých segmentů. Byť je technologie produkce knih podobná, řídí se prodej jak podle jednotlivých druhů literatury (např. učebnice, beletrie, mapy a turistické průvodce, odborná literatura, bibliofilie apod.), tak podle cílových skupin zákazníků (děti a mládež, studenti, vědečtí pracovníci, specialisté apod.) dosti odlišnými zákonitostmi. Nakladatelé musí volit odlišný způsob marketingu, distribuce, mnohdy i odlišné okruhy trhu. Z toho vyplývá i odlišná nákladnost a ziskovost jednotlivých titulů knih.

Vzhledem ke specifčnosti vydavatelů vysokých škol, univerzit (většinou velký počet vydaných titulů, tematicky specifických o relativně nízkém nákladu) a ústředních státních institucí jsou tato nakladatelství pro lepší možnost srovnávání vyčleněna. Za tzv. šedou literaturu se považují tisky státních institucí neveřejné povahy, účelové publikace státní správy, různé statistiky, manuály a prováděcí předpisy. V přehledu největších producentů knih z oblasti univerzit a vysokých škol a také ústředních institucí státní správy se v zásadě jedná především o přeskupování pořadí většinou stále stejných vydavatelských subjektů. Objem jejich produkce vyplývá z potřeb té které školy, zajišťování potřeb vlády či parlamentu a finálního zpracovávání statistických šetření. Na rozdíl od produkce krásné a dětské literatury, kde hrají vydavatelé z hlavního města České republiky dominantní roli – podle odhadů činí zhruba tento objem 60 až 70 % celkové produkce země –, vydávání skript a učebních textů je rovnoměrněji rozprostřeno po celém teritoriu ČR, kde sídlí univerzity a vysoké školy. O produkci univerzitních a vysokoškolských vydavatelů je v některých případech širší zájem i na běžném knižním trhu. Odlišné ekonomické principy, podle kterých kalkulují výrobu své produkce, stanovují cenu svých publikací apod., v řadě případů ztěžovaly přístup jejich knižních titulů na pulvy běžných knihkupectví.

Struktura české knižní produkce se zásadně neměnila. Podíl krásné literatury na úhrnné knižní produkci České republiky zůstával po roce 2000 zhruba na úrovni kolem 20 %, což nás, vedle pobaltských států nebo Maďarska, staví na jedno z předních míst i ve světovém měřítku. Od první poloviny 90. let se tento podíl, který činil zhruba až třetinu celkové knižní produkce, mírně, ale stále nepatrně snižuje. ČR se tak blíží úrovni ostatních knižně

**Nakladatelé
v soukromé
sféře**

Veřejná sféra
(vydavatelé univerzit,
vysokých škol
a ústředních státních
institucí)

**Struktura knižní
produkce**

vyspělých zemí. Mírný pokles byl zaznamenán i v produkci dětské literatury jak absolutně, tak svým podílem na celkové produkci. Podíl učebnic a vysokoškolských skript na úhrnné knižní produkci zůstal na zhruba 11 %.

Porovnání počtu vydaných titulů za roky 2002–1999

	2002	2001	2000	1999
Beletrie	3605	3726	3281	3562
Dětské knihy	586	575	579	525
Učebnice a vysokoškolská skripta	1578	1750	1400	1549

Zdroj: Národní knihovna ČR

Vydávání překladů

Překlady se podílely na celkovém objemu titulové české knižní produkce téměř jednou třetinou. Z tohoto hlediska patříme k absolutní světové špičce. Vyplývá to především z toho, že úřední jazyk České republiky patří k nesvětovým jazykům a vydáváním překladů si otevíráme dveře i do jiných jazykových kultur. Pro srovnání: ve Velké Británii tento podíl činí necelá 3 % a v USA necelé 1 %.

Čeští nakladatelé nabídli překlady z desítek jazyků, a to i z některých neživých, nebo velmi vzácně frekventovaných jazyků, jako z klasické latiny, staročeštiny a staroslověnštiny nebo islandštiny, hindštiny, indonézštiny, sanskrtu, bengálštiny či tibetštiny. Trojlístek jazyků, ze kterých se v ČR nejvíce překládalo, byl dlouhodobě (od roku 1990) neměnný. Dominovala angličtina, připadla na ni téměř polovina všech vydaných překladů. K mírnému poklesu došlo v minulých letech u překladů z němčiny. Nejspíše i vlivem systematických dotací francouzské vlády na překlady francouzské literatury byl zaznamenán nárůst počtu překladů z francouzštiny, na přelomu dekády i pravidelný nárůst počtu překladů ze španělštiny. Tento jazyk byl v České republice čtvrtým nejčastěji překládaným. Má na to nesporný vliv i skutečnost, že zajímavá literatura ve španělštině vychází vedle Španělska v zemích Latinské Ameriky, v Mexiku a na Kubě. Pomyslná pátá příčka mezi nejčastěji překládanými jazyky patřila itaštině.

Ani trojlístek nejčastěji překládaných slovanských jazyků se nezměnil. Své vedoucí místo si držela slovenština před polštinou. Z ostatních slovanských jazyků se v Česku překládá dlouhodobě nepoměrně méně. Počet vydaných překladů je ale v zásadě konstantní. Jedná se vždy zhruba o 20 titulů ročně. Po roce 1990, kdy byl státní dirigismus při vydávání i prodeji knih nahrazen volnou soutěží se všemi zákonitostmi trhu, se kvantitativně snížil zejména podíl vydávaných překladů z ruštiny, pod racionální úroveň, která této kulturní oblasti a její literatuře náležela.

Údaje o počtu vydaných překladů v ČR za roky 2002–1999

	2002	2001	2000	1999
Celkem:	4342	4352	3910	4088
z angličtiny	2329	2340	2088	2118
z němčiny	982	991	927	1106
z francouzštiny	225	227	201	192
ze slovenštiny	116	32	49	34
z polštiny	67	71	63	67
z ruštiny	50	36	41	33

Zdroj: Národní knihovna ČR

Knižní trh a jeho fungování (distribuce a prodej knih)

Přesná absolutní čísla o knižním trhu v ČR byla a jsou stále zahalena tajemstvím. Údaje o počtu vydaných titulů knih totiž nic nevyovídají o tom, jakého bylo např. dosaženo celkového obrátu a zisku, a jak jsou na tom jednotlivé firmy. Příčinou jsou částečně nedostatky ve statistickém výkaznictví, ale zejména absolutní nechuť nakladatelů, distributorů a knihkupců poskytovat jakékoli údaje o svém podnikání z obavy, že těchto informací může být zneužito v neprospěch jejich podnikání. Vlivem toho jsou základní charakteristiky českého knižního trhu jako průměrná výše nákladu knihy, její průměrná cena, charakteristiky prodejnosti či ziskovosti pouhými odhady.

Kvalifikované odhady, podložené průzkumy sdělují: celkový roční objem obchodu s knihami činí v ČR přibližně více než 11 miliard Kč, tj. 0,44 miliard EURO (dosud se odhadoval ve výši pouhých cca 4 miliard), ročně se prodá téměř 57 milionů výtisků knih (dosud se počítalo cca se 40 miliony). Průměrná cena knihy v Česku činí zhruba 200 Kč, tj. 8 EURO.

Cenová politika

Vlivem stabilizovaných cen papíru se po roce 2000 drží ceny knih zhruba na stejné úrovni. Z porovnání růstu cen knih s průměrným indexem růstu cen u nás ale vyplývá, že ceny knih rostly v 90. letech zpravidla mnohem rychleji než ceny ostatní. Je to i důsledkem skutečnosti, že před rokem 1990 byly ceny knih udržovány uměle na nízké úrovni, neodpovídající skutečným výrobním nákladům. Jakkoli se dnes zdají zákazníkům knihkupectví

drahá, jsou stále ve většině případů hluboko pod úrovní cen knih v knižně vyspělých zemích. Relativně nízké ceny se snaží držet vydavatelé dětské produkce, která je klíčovou komoditou pro získávání dospělých čtenářů. Z hlediska úvah o zavedení mechanismů na podporu financování tuzemské knižní produkce je třeba vycházet i ze skutečnosti, jak se stanovuje její cena na knižním trhu. Odvíjí se z výše tzv. režijních nákladů, interních (mzdy zaměstnanců jako redaktorů, pracovníků propagace, skladníků, nájemného atd.) a externích (autorské honoráře, tisk, papír, vazba, osvit, scany, grafické zpracování atd.). Ve výsledné ceně každé knihy zákazník zaplatí (DPH ve výši 9 % je rozpuštěna v základních položkách):

- knihkupecký a distribuční rabat (cca 40 %);
- polygrafické náklady (cca 35 %);
- pokrytí nakladatelských nákladů včetně zisku (15 %);
- autorské tantiémy (10 %).

Toto rozdělení je samozřejmě přibližné, protože každý nakladatelský subjekt může mít některé položky nižší a jiné naopak vyšší. Zpravidla se stále nejvyšších úspor dosahuje na „ceně za lidskou práci“ vč. autorských honorářů.

Pro český knižní trh byl však charakteristický vysoký podíl výrobních nákladů na celkové ceně. Z toho vyplývá, že při nutnosti udržení přijatelné prodejní ceny dosahovaly české nakladatelské subjekty ve srovnání se zahraničím nižší míry zisku, neboť všechny hlavní vstupy tvořící cenu knihy pořizovaly dnes v podstatě za světové ceny, ale prodávaly za ceny odpovídající koupěschopnosti obyvatel ČR. Např. v zemích EU připadá na nakladatele a distribuci mnohem větší díl ceny, protože průměrné polygrafické náklady se pohybují ve výši 10–15 % ceny. Navíc nakladatelé jsou nuceni investovat poměrně značné prostředky před vlastním prodejem knihy, tj. před nejistým vrácením vložených nákladů, do její propagace a marketingu.

Optimální cena je závislá zpravidla na optimálním nákladu, který by měl vycházet z marketingového průzkumu. Je však bohužel českými nakladatelskými subjekty nezřídka podceňován. Vzhledem k fixním nákladům na přípravu knihy se její výrobní cena snižuje při rostoucím nákladu. Náklad ve výši 5 000 se už považuje za zajímavý, za bestseller je možno považovat publikaci v nákladu nad 20 000.

Z hlediska financování knižní produkce je role jeho základních obchodních článků, tj. distribuce a knihkupecké sítě, podružná. Jsou to plně privátní obchodní společnosti, založené za účelem dosažení zisku, které vycházejí z nabídky nakladatelství. Distribuce je dnes spíše oblastí, která se nabízí pro investice včetně těch zahraničních. Největší riziko stále nesou nakladatelé, kteří jsou nuceni investovat do výroby většinou s nejistým výsledkem.

Po listopadu 1989 došlo k totálnímu rozpadu státního monopolu na distribuci a prodej knih. Distribuce fungovala na krajském principu, ale ani jeden z bývalých státních podniků Kniha se nedočkal privatizace, a tak se jednotlivé podniky v gesci MK ČR postupně uváděly do likvidace. Zvláště citlivé byly jejich skladové zásoby, které by svými masivními výprodeji ohrožovaly teprve se nově rozvíjející knižní trh. Pro dovoz a distribuci zahraniční literatury, a to především z bývalého Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí sloužil bývalý státní podnik Zahraniční literatura. I on skončil likvidací.

Během následujících let fungovalo v ČR zhruba 50 knižních distribučních firem, z nichž pouze některé (např. PEMIC, Euromedia Group – Slovanský dům, BETA – Dobrovský a Ševčík, Kosmas, BEN – technická literatura; dovoz zahraniční literatury – Bohemian Ventures, Mega Books International aj.) pokrývají celé teritorium státu, nebo jeho převážnou většinu; některé firmy se také specializují na zásobování obchodních řetězců. Převažují menší firmy s pokrytím pouhých několika okresů či kraje a s omezenou titulovou nabídkou, nebo naopak s výhradní distribucí knih pouze několika vydavatelů. Je to určitá neekonomická anomálie, protože ve srovnání třeba se sousedním Německem, které teritoriálně i titulovou nabídkou mnohonásobně předčí Českou republiku, základní knižní distribuci zajišťují pouze 3–4 velké firmy. Vedle nich ale fungují malé distribuce, zaměřené na specializovanou produkci.

Také knihkupecká síť se v ČR po listopadu 1989 vytvořila zcela nově. Jednotlivá knihkupectví byla v převážné většině navázána na krajské podniky knižní distribuce. Jednotlivé provozovny – zvláště na lukrativních místech – fungovaly většinou v pronajatých prostorách. V procesu malé privatizace zpočátku zpravidla ustoupily nabídkám či privatizačním záměrům ekonomicky zajímavějším a lukrativnějším. Po roce 2000 fungovalo v Česku cca 600 knihkupectví, která nabízela výhradně knižní sortiment; v některých malých místech došlo ke spojení prodeje knih např. s nabídkou kopírovacích služeb, prodejem papírenského či kancelářského zboží, s nabídkou vyvolávání filmů apod. Vedle toho se vyprofilovalo několik velkých knihkupeckých řetězců, a to i v evropském měřítku (např.

firma Neoluxor se zaměřením především na Prahu, firma Kanzelsberger, která již provozuje 42 knihkupectví ve 28 městech, Levné knihy KMa), dále v regionech vznikla, nebo byla obnovena řada domů knih (např. Barvič a Novotný v Brně, Dům knihy Librex v Ostravě, Dům knihy Portal v Uherském Hradišti). Knihkupecká síť v ČR předčila kvantitativně i kvalitativně knihkupeckou síť, která v naší zemi fungovala do listopadu 1989. Řada distribučních firem i nakladatelství zároveň provozuje svoji vlastní knihkupeckou síť.

Fungování knižního trhu

Knižní trh je značně kapitálově náročný, což platí o to víc pro ČR (malý trh s nesvětovým jazykem, náklady na výrobu knih na úrovni světových cen, prodejní ceny na úrovni platů v Česku). Z těchto důvodů se zde dosahuje v průměru relativně nižší míry zisku v poměru k vynaloženým nákladům a většinou delší doby návratnosti vložených prostředků než zpravidla v jiných výrobních oblastech. Období počátku 90. let, kdy nenasycený knižní trh byl schopen vstřebat vcelku bez větších problémů 50 000–100 000 náklady titulů do té doby zakázaných autorů nebo publikací tabuizované problematiky, je již nenávratně pryč. K tomuto zlomu došlo zhruba krátce před polovinou 90. let. Na rozdíl od běžného sezonního sortimentu, či potravin musejí nakladatelé mít a knihkupci nabízet standardní produkci po dobu cca dvou let. Kapitálová zátěž nakladatelů se v poslední době ještě zvyšuje rozšiřující se praxí tzv. poskytování knih do komisionálního prodeje (knihy dodané do knihkupectví jsou stále vlastnictvím nakladatele a po určité době se mu neprodané vracejí).

Ve srovnání s oblastí vydávání periodik, kde je třeba segment celostátních a regionálních deníků až na výjimky plně v rukou zahraničního kapitálu, v knižním sektoru je tento podíl zahraničních vlastníků výrazně menší. Přesto jsou některé nakladatelské domy v ČR v rukou zahraničního kapitálu.

Euromedia Group – momentálně největší subjekt na knižním trhu u nás skrytý pod řadou samostatných značek jako Ikar, Odeon, Balios, Knižní klub. Knižní klub je také skutečnou institucí knižního klubu, tj. část produkce se nedostává přímo na trh, ale je subskribována a rozesílá se pomocí zásilkové služby. Firma je ve vlastnictví v současnosti největší nadnárodní světové mediální skupiny Bertelsmann, původně z Německa. V ČR pod ni spadá nejen sektor vydávání knih, ale také knižní distribuce (Slovanský dům) a měl i určitý podíl na knihkupecké síti.

Knižní trh – a tady není ČR výjimkou – je závislý na bestsellerech. Cca 20 % titulů u nás tvoří zhruba 80 % obratu knižního trhu (např. ve Velké Británii v poslední době představují 3 % titulů až 97 % obratu!). Rozpoznání bestselleru patří k nejobtížnějším složkám nakladatelské práce. Absolutní čísla o počtu vydaných titulů knih potvrzují skutečnost, že klesající průměrné náklady knih čeští nakladatelé pro zachování stejného objemu finančního obratu kompenzují vydáváním velkého počtu titulů.

3.5.3. Legislativa

Z hlediska nakladatele je velmi důležitý trh s autorskými právy a dodržování autorského zákona; jeho nová verze, zohledňující zvyklosti v zemích EU (mj. prodloužení doby ochrany autorských práv z 50 na 70 let), vstoupila v účinnost 1. 12. 2000. Některá ustanovení měla prodlouženou lhůtu účinnosti do 1. 12. 2002 kvůli doprodeji produkce, vydané před účinností zákona.

Legislativa, umožňující fungovat jako vydavatel neperiodických publikací, je v ČR jinak velmi liberální. Jedná se o živnost volnou. Kromě registrace „vydavatelské a nakladatelské činnosti“ (živnostenský list pro fyzické osoby, zápis do obchodního rejstříku pro právnické osoby), dosažení věku 18 let a potvrzení o trestní bezúhonnosti se žádné jiné kvalifikační doklady nevyžadují.

S výjimkou zákona o neperiodických publikacích (č. 37/1995 Sb.) a na něj navazující vyhlášky MK ČR č. 252/1995 Sb., (předpisy v souladu se vznikem vyšších územněsprávních celků byly novelizovány zákonem č. 320/2002 Sb., – pouze z hlediska působnosti nikoli věcného), kde jsou zakotvena především ustanovení uvádět povinné údaje v tiráži pro potřeby identifikace držitele autorských práv, určení příjemců povinných výtisků a stanovení knihoven, vůči nimž mají nakladatelé tzv. nabídkovou povinnost, jejich působení žádné jiné speciální zákony nekodifikují. Jinak se činnost nakladatelů řídila pouze obecně závaznými právními předpisy jako Obchodní zákoník, Občanský zákoník, dodržování Charty lidských práv a svobod apod.

Knihy v ČR podléhaly podobně jako ve většině vyspělých evropských zemí snížené sazbě DPH. Úroveň výše DPH na knihy nás tak řadila zhruba do středu zemí EU. Nulová DPH na knihy se dosud uplatňuje ve Velké Británii, Irsku, Norsku, Polsku a na Kypru; v některých zemích pouze na některé typy produkce jako například na

učebnice. Dánsko se svými 25 % a Slovensko 19 % představují opačný pól. Mezinárodní organizace knihkupců (IBF a EBF) se podílejí zvláště v Evropě na kampaních jako „Don't Tax Reading“ (Nezdaňujte čtení) za ponechání nulové DPH v těch zemích, kde se tak dosud uplatňuje, a rozšíření i do dalších států.

Jiná uzákonění, platná v řadě zemí EU, jako např. systém pevných cen knih (uplatňován v 9 z 15 členských zemí: mj. v Německu, Rakousku, Itálii, Francii aj., v Belgii se zákon připravuje), zatím u nás nemohla být, především kvůli odporu Úřadu pro hospodářskou soutěž, zavedena.

Knížní trh se pro svou specifickou ve většině vyspělých zemí považuje za specifický trh významný pro kulturní rozvoj státu. Proto se těší řadě podpor, jako daňovými úlevami, přímým finančním podporám na vydávání původní domácí literatury a jejím překladům v zahraničí, sníženému poštovnému, osvobození od cla, realizací programů na podporu čtení a čtenářství apod. Ve srovnání se zahraniční praxí byla státní podpora nakladatelského sektoru v ČR velmi nízká. Na druhé straně je obtížné argumentovat nízkou úrovní podpory a poukazováním na zanedbatelný podíl prostředků ze státního rozpočtu, neboť nejsou k dispozici pregnantní data o základních ekonomických ukazatelích českého knižního trhu.

V rámci mezinárodního obchodu s knihami se na českém trhu uplatňuje především import autorských práv (přibližně každá třetí kniha vydaná u nás je překladem z cizího jazyka, a patříme tak v tomto směru ke světové špičce). Na dokreslení uvádím přehled, jak si v tomto směru stojí SRN, která je naším významným obchodním partnerem (němčina je dlouhodobě po angličtině druhým nejpřekládanějším jazykem u nás). Podle existujících statistik patří rovněž ČR na německém trhu k absolutně největším obchodním partnerům s autorskými právy, a to i před státy s mnohem početnějším obyvatelstvem a větší knižní produkcí (naš podíl na celkovém objemu prodaných autorských práv zde činil v období 2001–2002 cca 6–8 %).

Ve zprávě Watch List, kterou připravuje ve Spojených státech amerických IIPA (International Intellectual Property Alliance) o dodržování autorských práv, je ČR soustavně a neodůvodněně zařazována mezi riziková teritoria. Škodu, způsobenou pirátskými překlady v Česku, vyčíslují vždy ve výši několika milionů USD (např. za rok 2002 ve výši 3 mil. USD). Svaz českých knihkupců a nakladatelů se jakožto profesní organizace nakladatelů již několikrát prostřednictvím MK ČR proti těmto nepodloženým analýzám ohrazoval. Dochází zde pravděpodobně k ovlivnění skutečností softwarového pirátství v ČR.

Neodůvodněnost tohoto stanoviska vychází především z toho, že v ČR působí řada literárních agentur a agentů, kteří se dovozem autorských práv z anglosaských zemí do Česka aktivně zabývají, bedlivě sledují naši vycházející knižní produkci podle národní bibliografie a nabídky knihkupeckých firem, a tak by pirátská vydání knih ve vlastním obchodním zájmu včas odhalili. Přehled o vydávání knih v ČR rovněž vede za účelem rozúčtování autorských poplatků divadelní a literární agentura DILIA.

**Trh
s autorskými
právy**

Financování knižního sektoru v ČR 3.5.4.

V předchozích kapitolách je popsán mechanismus fungování českého knižního trhu i aktuální vývojové trendy. V této shrnující části souběžně s charakteristikou knižního trhu jsou uvedeny stávající způsoby financování i možnosti podpory vydávání i tzv. nekomerční literatury a literatury, u které je zájmem státu i ostatních subjektů působících v knižní kultuře, aby z hlediska zachování národní kulturní identity i kulturního směřování naší země nezmizela z trhu a vycházela.

Byť je produkce knih v zásadě obchodním podnikáním jako jiné výrobní oblasti, v souladu s trendy v knižní kultuře zemí EU lze vypočítat trendy státní podpory v této sféře, které se v zásadě vymykají tržním zásadám a pokrývají je, ale vycházejí z – u nás bohužel zprofanované – koncepce kulturní politiky státu. Také je třeba předeslat, že vyčleněných prostředků na podporu této kulturní oblasti nebude nikdy dostatek a že se zároveň jedná o jeden z nejlevnějších způsobů propagace státu (srovnejme např. náklady na jedno divadelní představení, uspořádání koncertu či výstavy s náklady na vydání literárního díla). Patří sem zejména:

- podpora národní literatury minulosti a přítomnosti;
- podpora národní literatury v zahraničí a její propagace;
- podpora vydávání překladů významných děl světového písemnictví, a to především z malých kulturních oblastí;
- kampaně na podporu knih a čtení;
- uchování písemného kulturního dědictví (projekty digitalizace).

**Finanční
podpora státu**

Z toho je také zřejmé, že finanční podpora se v oblasti knižní kultury zužuje především na podporu původní tvorby, překladů z méně frekventovaných jazyků pro rozšíření kulturního rozhledu a nakladatelů, kteří se hodlají pustit do vydání takových děl (rentabilita takové produkce je totiž většinou více než sporná). Vyčleňované prostředky MK ČR na tyto účely se postupně zvyšovaly a vycházely z ekonomických možností státu. Nelze sice tvrdit, že by podstatným způsobem ovlivňovaly celkovou strukturu a kvantitu knižní produkce ČR, avšak rozhodně přispívají k vydání desítek kvalitních titulů z oblasti krásné literatury, včetně kritických vydání sebraných spisů, literární kritiky a publicistiky a obohacují knižní nabídku.

Do konce 90. let byly na MK ČR ustaveny dotační programy pro vydávání neperiodických publikací literatury a autorů ČR, včetně podpory překladů do češtiny, na vydání neperiodických publikací typu původní a překladové beletrie, díla literární vědy a kritiky, původní ilustrované tvorby pro děti a mládež, pro literární periodika a sborníky i pro další literární aktivity. V roce 2000 byl ustaven program na vytvoření a vydání literárního díla, současně s podporou překladů české literatury.

Ministerstvo kultury podporovalo také vydávání periodik a akcí se vztahem ke knižnímu oboru. Počet literárních periodik v 90. letech kolísal a kolem roku 2000 se ustálil zhruba na 70 titulech. Většinou jde však o příležitostné nebo nepravidelně vycházející bulletiny či skupinové sborníky; největší dopad z hlediska kritické reflexe knižní produkce, informací o literárním dění a publikování české i zahraniční beletrie měly především dva časopisy – měsíčník *Host* a čtrnáctideník *Tvar*. Mezi významnější potom rovněž patřily *Revolver Revue*, *Souvislosti*, *Aluze* a *Wéles*. Specifickou kategorií tvořila kulturní periodika typu *A2* či *Literární noviny*, případně *Politika* (s literární přílohou *Proglas*), *Prostor* atd. Pro tyto mezioborové časopisy však neexistoval na Ministerstvu kultury speciální grant, který by podpořil jejich vydávání, a příspěvky tak získávaly především z grantu určeného pro literární časopisy. Diskutovaná byla i podpora Literárních novin, které od literárního periodika tendovaly k periodiku politickému.

Použití poskytnutých prostředků podléhalo různým kritériím a pravidlům (např. použití uvolněných prostředků pouze na honoráře a polygrafické náklady). Prosazování existence těchto grantů MK ČR bylo v první polovině 90. let obtížné. Tehdejší odbor Literatury a knižní kultury, posléze reorganizovaný na odbor Literatury a knihoven, po vzoru zahraničí prosazoval granty již od roku 1992. Ministerstvo financí poukázvalo na to, že to neumožňují rozpočtová pravidla. Přidělování tzv. literárních grantů na vydávání původní české tvorby i autorů národnostních menšin a na vydávání děl literární vědy a kritiky se podařilo prosadit až v roce 1994. Již v roce následujícím mohlo být na doporučení literární rady při výše zmiňovaném odboru podpořeno celkem 65 titulů 32 vydavatelů. Na stejném principu k tomu v roce 1996 přibýly tzv. překladové granty v rámci projektu na podporu překladů z méně frekventovaných jazyků do češtiny (s výjimkou angličtiny, němčiny, francouzštiny a slovenštiny v podstatě všechny ostatní), později i granty na vydávání dětské literatury.

Od roku 1995 byla MK ČR obnovena i tradice z období 1. republiky udělování Státních cen za literaturu (částkou 200 000 Kč) a překladatelské dílo (částkou 100 000 Kč).

Oproti tomu se předpoklady finanční podpory na vydávání literatury a akcí knižní kultury z výtěžků Státního fondu kultury nenaplnily.

Financování regiony a samosprávou

Vyšší územněsprávní celky ČR a jednotlivá města při poskytování finanční dotací na vydávání literatury a na jiné projekty z oblasti knižní kultury v zásadě kopírují mechanismus MK ČR s tím, že tematické zaměření žádostí musí být směřováno k danému regionu či městu. V tomto směru je nejtědřejší hlavní město Praha. Mechanismus rozdělování finančních podpor na ediční projekty a akce z literárně-knižní sféry nebyl nejtransparentnější navzdory tomu, že jsou přidělené finanční prostředky zveřejňovány na internetu. Systém odborných posudků bývá často samoučelný, neb poskytnuté finanční podpory mnohdy neodpovídají doporučením.

Nadace

Ze soukromoprávních institucí, působících v ČR s vazbou na literární sféru, je v ČR nejdůležitější Nadace Český literární fond. Vznikla v roce 1994 přeměnou bývalého Českého literárního fondu podle zákona č. 318/93 Sb. Vedle výtěžku ze svého nadačního jmění může ještě podle rozhodnutí české vlády z roku 1999 a 2002 čerpat prostředky také z Nadačního investičního fondu (NIF), které jí byly svěřeny Fondem národního majetku. Tyto příspěvky pak slouží k poskytování literárních grantů, podpoře překladů, vydávání literárních časopisů a tvůrčích stipendií.

V letech 1990–2002 bylo na vydávání knih (podpory nakladatelů a edičních počínů jako např. Česká knižnice) vynaloženo celkem 29 610 000 Kč. Podpora byla poskytnuta na vydání celkem 739 knižních titulů.

Meziny, které zásadním způsobem ovlivnily činnost a fungování NČLF v daném období:

1990 – změny ve správním orgánu fondu – preference podpor diskriminovaných autorů, zakazovaných děl ap. Velmi široká škála individuálních podpor (tvůrčí příspěvky, tvůrčí odměny, stipendia autorů, herců, studentů uměleckých škol, novinářů, vědců, odměny, ceny, sociální příspěvky, cestovní příspěvky apod.) a podpora děl (projekty nakladatelství – edice, dotace časopisů apod.) ČLF hospodařil i s převahou prostředků poukazovaných ze Zvláštního účtu při MK,

1994 – změna statutu, transformace na nadaci podle Občanského zákona, rozdělení částky Zvláštního účtu MK mezi tři transformované nadace – nástupce fondů, omezení rozsahu rozdělovaných podpor podle nadačního programu

1998 – další změna statutu – uspořádání a registrace nadace dle nového zákona č. 227/97 Sb., o nadacích, omezení nakládání s vlastními prostředky ze zákona, striktní rozdělení nadačních příspěvků na stipendia pro individuální podporu autorů, granty pro podporu projektů, rozdělování ve výběrovém řízení naplňovaného nadačního programu, kontrola hospodaření nezávislým auditem,

2001 – získání prostředků z vládního programu z NIF (Nadačního investičního fondu, prostředků vyčleněných z privatizace), přijetí pravidel rozdělování nadačních příspěvků z NIF, samostatně vykazované rozdělování NP z vlastních zdrojů, oba soubory nadačního programu a jejich hospodaření pod auditem.

Přínosem činnosti občanských sdružení, působících v oblasti literatury a knižní kultury (České centrum Mezinárodního PEN klubu, Obec spisovatelů, Obec překladatelů nebo Svaz českých knihkupců a nakladatelů) je především organizace a pořádání různých odborných i popularizačních akcí se vztahem ke knihám, literatuře a knižní kultuře, jako jsou bohemistické semináře, knižní veletrh, udělování Ceny Karla Čapka či populární udělování anticeny Skřípec za nekvalitní překlady. Jakožto neziskové organizace mají mnohdy samy problémy udržet své hospodaření vyrovnané, než samy poskytovat prostředky na podporu literatury a knižní kultury.

Lze konstatovat, že oblast literatury a knižní kultury v ČR nepředstavovala pro sponzory a mecenáše dostatečně atraktivní oblast. Přesto se i díky příspěvkům některých velkých firem podařilo uskutečnit zajímavé ediční projekty (např. edice sebraných spisů). Je ovšem třeba také připomenout, že tyto podpory se děly hlavně na přátelské bázi a osobních kontaktech, takže se nedá hovořit o systematické podpoře. Sponzoři a mecenáši se prostě svobodně rozhodují, koho podpoří, a koho ne a co jim marketingově a propagačně vyhovuje. Není to rozhodující finanční zdroj pro literární tvorbu ani vydávání knih. Vhodné klima pro tento způsob podpory, známý především z USA, se u nás ještě nevytvořilo.

Sponzoři

K obohacení knižní nabídky o překlady, zejména z některých velkých jazykových a kulturních oblastí přispívaly i dotační programy některých zemí, které se k překladatelům a do vydavatelského sektoru dostávají především prostřednictvím některých zahraničních zastupitelství v ČR nebo jejich kulturních center. Tímto způsobem – analogicky s poskytovanými granty MK ČR – se podporuje vydávání překladů národních literatur daných zemí. Nejpropracovanější a nejvelkorysejší byl u nás Projekt F. X. Šalda. Francouzská vláda jím sleduje hlavně podporu překladů současné francouzské literatury. Každým rokem je tak knižní nabídka v ČR obohacena o cca 20–30 titulů. Opačným případem byla například podpora překladů z americké literatury, která se každým rokem snižovala. Má to svou logiku, protože zájem o americkou literaturu je celosvětově, Česko nevyjímaje, enormní i bez státní podpory mateřské země. Vyplyvá to z obrovské autorské základny, nabídky a také dokonale fungujícího tamního mediálního trhu a jeho propojení s dalšími mediálními oblastmi (film, video, internet aj.).

Podpora ze zahraničí

V ČR zatím pod hlavičkou žádné státní instituce nebo ústředního orgánu státní správy neprobíhala žádná komplexní celostátní kampaň na podporu knih a čtení, jako je tomu v některých knižně vyspělých zemích. Kampaně a akce zajišťované se státní finanční podporou různými soukromými, zájmovými a profesními subjekty nebo knihovnami ale nesou své ovoce. Patří sem především systematické působení společnosti Svět knihy a jejich kampaň Rosteme s knihou, dále Celé Česko čte dětem, Noc s Andersenem na podporu dětské literatury nebo různé specializované webové stránky či další akce menšího záběru. Významnou roli v těchto kampaních hraje i ve světovém měřítku kvantitativně početná a teritorium státu plošně dobře pokrývající institucionální základna našich veřejných knihoven (téměř 6000). Mají zkušenosti s aktivním zapojováním se a realizací takových akcí. Většina těchto kampaní a projektů na podporu knih a čtení se objevila až po roce 2000, mnohdy po vzoru zahraniční praxe.

Akce na podporu knih a čtení

Zájem veřejnosti o kvalitní literaturu se dařilo získávat výročními knižními cenami Magnesia Litera, které oceňují v celkem osmi kategoriích hodnotnou literaturu. Knihkupci potvrzují, že zaznamenávají zvýšenou prodejnost nominovaných, a zejména vítězných titulů.

3.5.5. Závěr

Ještě před několika lety platilo, že malá nakladatelství mají poněkud jiné problémy než velká. Dnes, zejména vlivem převratných technologických novinek posledních let, je možné konstatovat, že mají problémy v zásadě stejné, pouze jejich míra je rozdílná. Nové technologie však umožňují snižovat náklady na přípravu i výrobu knih. Všeobecně se očekává, že v nadcházejících 25 letech bude celé knižní odvětví zasaženo poklesem prodeje knih, protože se o čas čtenářů budou dělit s internetem a dalšími formami digitální zábavy. Ve vyspělých zemích si tuto skutečnost začínají uvědomovat, a proto vznikají státem či regionálními vládami dotované programy na podporu četby a čtenářství. U nás se tento vývoj zatím spíše podceňuje.

České nakladatelské subjekty budou stále handicapovány malým knižním trhem s maximálním přesahem na Slovensko a vydáváním knih v národním jazyce. Předností u nás je naopak zvyk knihy číst, kupovat a vytvářet si domácí knihovny. Z toho se budou odvíjet i výše nákladů knih a dosahovaný průměrný zisk. Stát bude muset v rámci EU rovněž sanovat původní tvorbu a vydávání specifické umělecké části naší národní literatury, vydávané v národním jazyce, a finančně podporovat její propagaci v zahraničí.

Spolu se změnou postavení literatury v rámci společenského života po roce 1989 a jejím odtržením od vývoje společnosti, přestávali i spisovatelé plnit roli veřejných mluvčích. Do jisté míry to bylo dáno i tím, že naprostá většina autorů tzv. vysoké literatury se psaní knih věnovala neprofesionálně, neboť autorské honoráře byly minimální. Vzhledem k velikosti (resp. malosti) českého jazykového prostředí a tomu odpovídajícím nákladům knih, nelze tuto kategorii vnímat jako klasickou profesi. Je jen minimum autorů, kteří se psaním mohou uživit (Viewegh, Šabach, Klíma). Psaní uměleckých textů je tedy pro většinu koníčkem. Z toho vyplývala také následná omezená důležitost spisovatelských organizací, neboť neplnily funkci odborů či profesních organizací, ale především zájmových spolků. S tím také souviselo zmenšování vlivu a prestiže těchto organizací.

3.6. SITUACE VE VÝTVARNÉM UMĚNÍ PO ROCE 1989

Vlasta Čiháková-Noshiro

3.6.1. Vývoj v letech 1990–1997

Odstátnění Do listopadu 1989 u nás existoval státní monopol na provozování a zajišťování činnosti výtvarného umění, včetně ideologického dohledu nad jeho infrastrukturou a výkonu cenzury. Hustá síť ideologicky jednotných a státem řízených kulturních institucí, v rozpětí od muzeí přes menší galerie, kulturní domy a střediska, ke knihovnám, památkovým objektům apod., pocházela z období budování „lidově demokratického“ státu v 50. letech. Prošla dílčí transformací v letech šedesátých a strukturální reorganizací v období normalizace let sedmdesátých. Vše bylo dotováno státem podle jednoduché zásady: kultura podporuje politiku strany a vlády. Jinak to kultura není.

Počátkem 90. let se tento výchozí stav radikálně změnil a následně došlo k opačnému extrému. Ve jménu depolitizace kultury a jejího odideologizování se rozbila kulturní infrastruktura oborových uměleckých obcí a místo její transformace došlo v mnoha případech k její likvidaci. Bez náhrady byly zrušeny i některé centrální instituce (např. Ústav pro výzkum kultury, Ústav pro informační systémy v kultuře, Institut designu aj.). Dále byly privatizovány instituce jako Ústředí lidové umělecké výroby, Umělecká řemesla Brno, Ústředí uměleckých řemesel Praha či prodejní síť podniku Dílo. Privatizační projekty byly často podmíněny skutečností, že řadu výrobních i prodejních objektů těchto sítí bylo nutné vydat v rámci restitucí původním vlastníkům. Privatizace